

CITEVA OPINII PRIVITOARE LA ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA
NOBILIMII ROMÂNE DIN BANAT
(sec. XIV—XV)

Originea, ascensiunea și afirmarea elementelor innobilate române din Transilvania se încadrează într-o problemă de mare importanță a istoriografiei noastre medievale. Existența unei asemenea structuri sociale superioare românești este acceptată de istoriografia nouă, controversele manifestându-se însă în jurul originii ei, precum și al evoluției după momentul innobilării. A fost această nobilime rezultatul evoluției structurilor suprapuse românești în secolele XIV—XV, sau a fost o creație impusă din exterior? Ascensiunea ei în treapta nobiliară a desprins-o decisiv din mijlocul comunității românești, sau această nobilime română a continuat să fie reprezentanta populației românești în cadrul feudalismului oficial? La aceste două întrebări esențiale vom căuta să răspundem în lucrarea de față.

În cazul originii, ascendența cnezială a multor nobili români apare indiscutabilă, această realitate fiind sprijinită de o relativ bogată bază documentară din secolele XIII—XIV. Perioadă de mari transformări în situația social-juridică și economică a societății feudale din Transilvania, impunerea pe tronul Ungariei a dinastiei de Anjou prilejuiește prefaceri însemnate și în sinul categoriei cnezilor. Numeroși cnezi vor fi innobilati, constituind o categorie importantă de cnezi nobili („nobiles Kenesi“) în Maramureș, Banat și Hațeg, regiuni marginase, în care elementul românesc s-a conservat aproape nealterat¹.

Opinia lui H. H. Stahl, potrivit căreia cnezimea și-ar avea originea în nobilimea gentilică a populațiilor migratoare, suprapusă obștilor sătești locale², apare, în acest context, lipsită de temei. De altfel, însuși autorul va reveni parțial asupra afirmației, acceptând posibilitatea apariției unei clase feudale în interiorul obștilor libere, în legătură cu prestațiile plătite migratorilor. Istoriografia românească este astăzi unanimă în a situa originea cnezilor în interiorul comunităților sătești libere, existând însă două orientări principale: una ce subliniază originea lor gentilică, deci, de la început ereditară, și alta ce consideră originea lor din instituțiile administrativ-judecătorești inițial electivă, ale comunității sătești³. În fapt, priviți inițial, ca și conducători de comunități patriarhale, principiul eligibilității cnezilor apare pe deplin justificat, în

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 208.

² H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958, p. 31.

³ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

virtutea criteriilor ce decurgeau firesc din obiceiul pământului⁴. Calitatea lor de fruntași ai satelor și de fondatori de multe ori ai acestora a făcut ca cnezatul să se transforme cu vremea într-o instituție ereditară. Momentul decisiv al structurării categoriei cneziale și al ascensiunii cnezilor înnoșiți prin diplome regale îl constituie secolul al XIV-lea, ce corespunde unor transformări mai accentuate în cadrul structurilor sociale transilvănene. Venirea la putere a dinastiei de Anjou aduce cu sine o politică de restructurări în societate, prin crearea unei noi nobilimi, restructurare care trebuia să vizeze în mod necesar și cnezimea română, mai ales în acele zone ale Transilvaniei unde românii își păstrează aproape nealterat vechiul statut de libertate, chiar dacă drepturile lor consacrate de tradiție nu erau garantate de nici o semnătură regală. În acest perimetru geografic și socio-politic se încadrează și Banatul secolelor XIV—XV.

În perioada anterioară, cu toate că Ungaria fusese un stat catolic, cu structuri feudale de tip occidental, regii arpadieni s-au văzut siliți în general să recunoască tacit organizarea socială a populației românești, bazată pe vechiul drept cutumiar (acel „*ius valachicum*“), precum și vechea credință românească. În acest context social, fundamentul proprietății funciare avea un caracter alodial⁵. Noua dinastie va încerca să schimbe această stare de lucruri astfel încât criteriul confesional nu va rămâne singurul criteriu de diferențiere etnică⁶. Noul rege, venit din Occidentul feudal ca purtător al celor mai pure principii ale dreptului feudal, era decis a le impune riguros în cadrul general românesc, în încercarea sa de afirmare a autorității regale. Or, fundamentul acestui drept era noțiunea de „*dominium eminens*“, dreptul de proprietate al suveranului, suprapus asupra țării. Din această cauză, lupta între normele de drept tradiționale ale cnezilor și noile principii feudale occidentale, bazate pe documentul scris de conferire regală, avea să fie deosebit de accentuată.

De fapt, criteriul social-politic în care erau confruntate structurile sociale bănățene la sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV era deosebit de complex. Suferind vexațiile sociale și confesionale determinate de diplomele regale din 1366 și 1428, ascensiunea cnezilor români părea compromisă definitiv. Situația lor reală de posesori ai vechilor moșii strămoșești era periclitată de faptul că ei nu beneficiau de o recunoaștere oficială. În plus, se nega elementelor necatolice dreptul de a deține proprietăți funciare. Ceea ce se impunea, deci, cu necesitate cnezilor bănățeni, era obținerea recunoașterii lor oficiale, pe temeiul unor diplome regale. Șansa cnezimii române de a supraviețui și evolua a fost iminentul pericol turcesc ce amenința fruntariile de miazăzi ale regatului, precum și interesul deosebit pe care l-a acordat Iancu de Hunedoara promovării acestei categorii cneziale, în opera sa de constituire a frontului creștin antiotoman. De remarcat este și sprijinul acordat de cnezii bănățeni puterii centrale în conflictele acesteia cu marea nobilime; eloc-

⁴ Ce consta în însemnătatea economico-politică a cnezului, în calitățile lui morale.

⁵ Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în *RRH*, 3, 1987, p. 188.

⁶ *Ibidem*.

ventă este participarea unor cnezi bănăţeni alături de Sigismund de Luxemburg, la înăbuşirea revoltei marilor baroni maghiari din anul 1403. Atît în vremea lui Sigismund de Luxemburg, cît mai ales în timpul lui Iancu de Hunedoara, numărul înnobîlărilor cneziale cunoaşte un salt spectaculos; prin meritele lor militare deosebite, o bună parte a cnezimii a reuşit să urce prima treaptă în ierarhia feudală oficială. Nu exagerăm atunci cînd afirmăm că meritele militare ale cnezilor români bănăţeni au fost, în bună parte, hotărîtoare în procesul lor de înnobîlare.

Acest proces de transformare a calităţii lor juridice s-a făcut de fapt în urma coliziunii intereselor cnezilor cu cele ale suveranului, „prin intermediul concesiunii feudale, al donaţiilor regale, prin întărirea în propriile posesiuni strămoşesti”⁷. Puterea centrală a fost mai tolerantă faţă de instituţiile autohtone din Banatul aflat într-o zonă periclitată de presiunile externe. De fapt, prin înnobîlare, cnezii români bănăţeni nu şi-au modificat statutul economic şi social, ei rămînînd aceiaşi posesori funciari, stăpînindu-şi vechile moşii după rînduiala vechiului „*ius Keneziale*”. Dacă din punctul de vedere al dreptului românesc nobleţea decurgea automat din faptul că aceşti cnezi aveau proprietăţi funciare, după dreptul feudal occidental, nobleţea era legată în mod obligatoriu de un act de conferire regală⁸. Dacă prin această recunoaştere „cnezul şi-a pierdut în folosul regelui situaţia sa rudimentar politică, dar independentă”, în schimb „prin recunoaşterea autorităţii suveranului posesiunile lui funciare se măresc şi se legalizează prin actul regal”⁹.

De altfel, diploma regelui Ludovic I din 28 iunie 1366 făcea o distincţie clară între cnezii recunoscuţi şi cei asimilaţi unor simpli juzi („*villici*”), statuînd ca mărturia fiecărui cnez întărit în cnezatul său printr-un act regesc să fie socotită echivalentă cu cea a unui adevărat nobil¹⁰. Diploma interzicea în acelaşi timp elementelor necatolice de a mai poseda pămînt în viitor¹¹. Este dificil de precizat măsura în care s-a aplicat această hotărîre regească, dar este cert că latura sa net restrictivă a fost adesea eludată. Ioan Bogdan, de pildă, susţinea că, odată înnobîlaţi, aceşti cnezi încetau să mai fie români. „Fie de bună voie, fie siliti de dispoziţiile date de Ludovic şi confirmate de Sigismund în 1428, ei trec la catolicism pentru a-şi putea păstra domeniile”¹². Problema nu este deloc simplă, tocmai din lipsa unor izvoare documentare relevante. A accepta o catolicizare masivă a cnezimii române înnobîlate este o ipoteză la fel de hazardată ca şi respingerea totală a unei asemenea transformări. Fenomenul catolicizării prin înnobîlare a fost desigur prezent şi în rîndul elementelor nobile bănăţene, însă nu într-o proporţie covârşitoare, cel puţin pentru secolul XIV. Cnezii români reuşesc, în parte, renunţînd cu vremea la confesiunea ortodoxă, să obţină recunoaşterea oficială, cu titlul de nouă donaţie, a dreptului de stăpînire asupra cnezatului, trecînd apoi în rîndul cnezilor nobili, deci privilegiaţi prin

⁷ Dinu C. Arion, *Cnezii români. Contribuţii la studiul lor*, Bucureşti, 1938, p. 96.

⁸ D. Gr. Pleşia, *op. cit.*, p. 190.

⁹ D. C. Arion, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰ Stefan Pascu, *op. cit.*, vol. III, p. 55.

¹¹ E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, I/2, nr. LXXXIV, p. 122.

¹² Ioan Bogdan, *Despre cnezii români*, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 185.

hotărîrea puterii centrale, care înlocuia tot mai des dreptul cnezial¹³. Asemenea exemple concrete de nobili români trecuți la catolicism apar într-un document din anul 1455, an în care cîțiva membri ai familiei nobile de Măciș sînt consemnați ca aderenți la ordinul minorit¹⁴. Nu mai puțin adevărat este și faptul că întîlnim și fenomenul invers, de reconvertire la confesiunea ortodoxă, cu riscul pierderii moșiilor. Este cazul nobililor români Mihai și Nicolae de Poreca din districtul Mehădiei, cărora regele Vladislav al II-lea le confiscă moșiile datorită faptului că au revenit, în anul 1500, la confesiunea străbună¹⁵. Putem presupune că un îndemn apreciabil în această opțiune a cnezilor a fost dat și de Conciliul de la Florența din 1439, unde se decidea reunirea celor două confesiuni creștine. Efectele lui nu trebuie însă supradimensionate; „uni-rea“ a avut loc acolo unde interesele feudalilor români o cereau, acolo unde, din rațiunile mai sus amintite, cnezii români s-au văzut nevoiți să se adapteze la anumite cerințe impuse de regalitate.

Mutațiile de conștiință ale acestor români nu au avut însă efecte generale și decisive pentru destinul lor etnic. Cnezul, transformat prin diplomă regală în nobil, a continuat, indiferent dacă s-a catolicizat sau nu, să fie cnez în satul său, îndeplinindu-și atribuțiile și exercitîndu-și drepturile de stăpînire după legile nescrise ale locului. Nu putem accepta ipoteza după care, prin înnobilare, toți cnezii s-ar fi desprins complet de masa supușilor români, penetrînd în categoria nobililor maghiari, căci, și atunci cînd sînt înnobilați, situația economică și starea lor juridică și socială rar depășește treapta inferioară a ierarhiei nobiliare¹⁶.

Relația cnez înnobilit-supuși, din perspectiva social-economică, nu ne este suficient de concludentă din urmărirea documentelor, deoarece acestea consemnează cu precădere probleme de drept public. Eventualele înțelegeri scrise sau consemnări de dări, ce țin de dreptul privat, sînt practic aproape inexistente în evul mediu. Din formulările înscrise în documentele ce atribuiau cnezilor anumite posesiuni împreună cu pertinențele lor și cu obligațiile pe care acestea le incumbă putem deduce însă faptul că și acești cnezii recunoscîți sau înnobilați își exercitau direct autoritatea asupra supușilor, de la care percepeau diferite dări, ce se înscriu în obligațiile generale feudale. Această situație particulară este pe alocuri rezultatul unei duble ierarhizări în societatea românească bănățeană: cnezii împreună cu „iobagii“ lor sînt, la rîndul lor, subordonați noilor stăpîni de moșii, cetăților și regelui¹⁷. Faptul că asemenea obligații nu sînt consemnate în scris nu trebuie să ne mire; asemenea obligații apăreau ca firești pentru epoca respectivă, ele nemăinecîștînd o consemnare specială.

¹³ Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în sec. XIV—XV*, în *Revist*, 34, 1981, nr. 11, p. 2099.

¹⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, nr. XLVI, p. 57.

¹⁵ *Idem*, nr. CCCLXXVI, p. 448.

¹⁶ Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara, în Studii și cercetări de istorie*, VII, 1957, nr. 1—4, p. 38.

¹⁷ I. A. Pop, *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în sec. XIV*, în *Societate medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1933, p. 104.

O altă atribuție importantă a cnezilor nobili, decurgând la rîndul ei din vechiul drept cnezial, este și exercitarea prerogativelor judecătorești asupra supușilor. Uneori cnezii își exercitau acest drept în urma întemeierii unor noi sate prin roire, sate ce li se atribuiau apoi ca posesiuni, și în cadrul cărora pricinile de judecată intrau în atribuțiile cnezilor, cu excepția crimei, a furtului și a tilhăriei. Astfel apar în anul 1352 Iuga și Bogdan de Mitnic, ca populind valea Mitnicului, teritoriu ce le va fi conferit de comitele de Caraș împreună cu dreptul de jurisdicție asupra locuitorilor¹⁸. Aproape un secol mai târziu, în anul 1440, familia de Mitnic, înnoibilă între timp, se va număra printre membrii „adunării nobililor, cnezilor și altor români din districtul Sebeș” („*universitas nobilium, Keneziorum et aliorum olachorum de districtu Sebes*“)¹⁹, adunare judecătorească ce reunea în cadrul instanței de judecată cnezi nobili și neînnoilați alături de oameni de rînd. Hotărârile acestei adunări se obiectivau în documente cu valoare probatorie, deseori întărite cu sigiliu propriu.

Practic, procesul înnoibilării s-a realizat în general fie prin confirmări și reconfirmări ale cnezilor în fostele lor posesiuni în baza unor acte regale²⁰, fie prin donații regale inițiale, cînd unor cnezi le-au fost dăruite cu titlu nobiliar anumite posesiuni²¹. Primul caz este cel mai frecvent, deoarece el presupunea o procedură simplă, de recunoaștere oficială a unei realități existente. De fapt, prin donarea unui cnezat sau prin confirmarea cnezului în stăpînirile sale regalitate nu pierdea nimic, deoarece în cadrul acestei donații se percepeau aceleași dări și se prestau aceleași servicii. Se consideră în general aceste donații ca fiind „moduri comode de a-i răsplăti pe cnezi și de a-și asigura credința lor”²². Acești cnezi asimilați cu nobilii, în formulele actelor ce constituiau titlurile lor de proprietate, nu apar în marea majoritate a cazurilor ca mici proprietari rurali, ci ca proprietari a mai multor sate, și, cîteodată, chiar proprietari ai unor domenii întinse. Un exemplu concludent îl constituie familia nobilă de Bizerea, care deținea nu mai puțin de 14 sate în anul 1433²³, pentru ca în anul 1495 numărul lor să ajungă la 24 de sate în districtele Sebeș și Bîrzava²⁴. Odată pătrunși în ierarhia nobiliară, descendenții cnezilor români bănăteni se vor comporta asemenea feudalilor oficiali: vînd și cumpără moșii, le zălogesc, își însușesc prin uzurpare pămînturi ale obștilor sau obțin noi danii din partea regelui²⁵.

¹⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, nr. XXI, p. 28.

¹⁹ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, nr. LV, p. 44—46.

²⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. DLXXXVI, p. 683. Regele Vladislav dăruiește cnezilor români Nicolae Turcin de Gamza și Mihail de Cornet trei părți din satele Berzasca, Ohaba și Ohabița din districtul Lugoșului, drept recompensă pentru serviciile militare, ordonînd capitlului din Arad să-i introducă în posesiunile acestor moșii.

²¹ *Idem*, nr. DLI, p. 649. Regele Albert confirmă pe nobilii români Mihail și Blaș de Ciorna în posesiunile lor din districtul Mehădiei, posesiuni primite de la Sigismund de Luxemburg în anul 1436 pentru credincioase slujbe (vezi Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. DXV, p. 609).

²² Ion Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Arad, 1934, p. 188.

²³ Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCCCLXXXV, p. 583.

²⁴ *Idem*, II/2, nr. CCCXXVIII, p. 368.

²⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, III, p. 53.

Secolele XIV—XV cunosc ascensiunea unui mare număr de familii nobile bănățene, ale căror antecedente cneziale aparțin secolelor anterioare (sec. XII—XIII). Pentru unele din aceste familii, momentul înnobilării este cunoscut din punct de vedere cronologic, el fiind atestat documentar. De exemplu, familia cnezilor din Temesel apare în 1387 ca stăpînind cu drept cnezial moșia Valea²⁶, pentru ca trei ani mai târziu, în 1390, să fie reconfirmată în vechile ei posesiuni în calitate de familie nobilă, prin actul regal acordat de Sigismund de Luxemburg²⁷. În cele mai multe cazuri, însă, această oficializare a unei stări de fapt nu este cunoscută documentar, fie datorită pierderii documentului, fie datorită faptului că această calitate de nobil a cnezului era recunoscută în mod tacit de rege, precum și de alte foruri. În această categorie intră familia de Mîtnic, care am văzut că a fost atestată documentar pentru prima dată în anul 1352²⁸. În 1376 ea apare direct ca familie nobilă, judecîndu-se cu locuitorii *oppidum*-ului Caran într-un proces de hotărnicire²⁹. O evoluție similară cu cea a acestei familii o cunosc și familiile nobile de Bizerea, Măcicaș și Ciorna, toate numărîndu-se printre familiile nobile ce au jucat un important rol social-economic și politic în perimetrul Banatului. Trebuie remarcat faptul că atît donațiunile inițiale, cît și confirmările și reconfirmările s-au efectuat nu numai în beneficiul titularului, ci și al descendenților, ereditatea pe linie bărbătească apărînd a fi regula generală a succesiunii și în cadrul familiilor cneziale înnobilate.

Concluzionînd, putem afirma că procesul de înnobilare a cnezilor bănățeni, prin oficializarea în act regal a unei realități existente, a marcat sfîrșitul unei evoluții ascendente a structurilor superioare românești. Contextul social-politic al secolelor XIV—XV a favorizat o asemenea evoluție a cnezimii bănățene. Trebuie să remarcăm însă că înnobilarea n-a marcat o transformare esențială în statutul social-economic al cnezului; doar necesitatea de încadrare a cnezimii române în normele dreptului feudal occidental i-a determinat opțiunea în sensul recunoașterii oficiale a statutului ei, recunoaștere ce în bună măsură s-a datorat meritelor militare deosebite ale acestor structuri superioare românești. În nici un caz nu putem vorbi de o desprindere a cnezului înnobilat de comunitatea românească, chiar dacă el se va catoliciza cu timpul. Nobilii români își vor exercita direct autoritatea asupra supușilor lor, păstrîndu-și nealterate prerogativele ce le erau transmise de strămoșii lor de sorginte cnezială.

LIGIA BOLDEA

²⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CCXL, p. 301.

²⁷ *Idem*, nr. CCLXX, p. 331.

²⁸ Vezi nota 8.

²⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, nr. CLXXXIII, p. 235.

QUELQUES OPINIONS CONCERNANT L'ORIGINE ET L'ÉVOLUTION
DE LA NOBLESSE ROUMAINE DE BANAT (14e—15e SIÈCLES)

(Résumé)

Après avoir passé en revue les documents se référant à la nobilitation des **cnèzes roumains**, on discute la mesure dans laquelle cette catégorie est restée liée à la population roumaine de Transylvanie. À cet égard on reprend quelques-unes **des attributions juridiques et l'état social** de ladite catégorie. L'auteur émet l'opinion que la nobilitation des **cnèzes roumains de Banat** marque l'achèvement de l'évolution ascendante des structures supérieures roumaines.